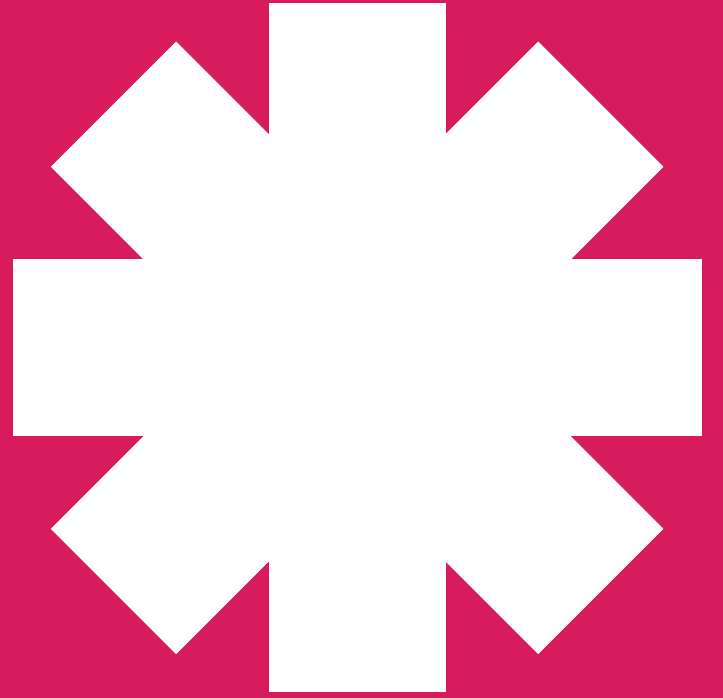

Ders Kitaplarında *Kapsayıcılık*

POLİTİKA NOTU

SEÇBİR ve ERG Hakkında

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, akademi ile saha arasında köprü işlevi görmek ve bilgi paylaşımı sağlamak amacıyla 2010 yılında kuruldu. Merkez, eğitimde ayrımcılığın önlenmesi, dolayısıyla tüm öğrenenlerin kendilerini ifade edebildiği ve desteklendiği kapsayıcı bir eğitim ortamının sağlanması için öğretmenlerin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütüyor. Bu çalışmalar, öğretmen eğitimleri ile materyal geliştirme çalışmalarından oluşuyor. Merkez'in son yıllarda gerçekleştirdiği çalışmalar özellikle engellilik, mültecilik ve toplumsal cinsiyet konularında yoğunlaşıyor. Son olarak Merkez, ders kitapları ve kapsayıcı eğitim üzerine araştırmalar yürütmenin yanı sıra, çeşitli çalışmalar ile farklı deneyimlerin paylaşılması ve yaygınlaştırılması amacıyla seminerler düzenliyor.

Eğitim Reformu Girişimi (ERG), çocuğun ve toplumun gelişimi için eğitimde yapısal dönüşüme nitelikli veri, yapıcı diyalog ve farklı görüşlerden ortak akıl oluşturarak katkı yapan bağımsız ve kâr amacı gütmeyen bir girişimdir. Yapısal dönüşümün ana unsurları, eğitimde karar süreçlerinin veriye dayalı olması, paydaşların katılımıyla gerçekleşmesi, her çocuğun kaliteli eğitime erişiminin güvence altına alınmasıdır. 2003 yılında kurulan ERG, Türkiye'nin önde gelen vakıflarının bir arada desteklediği bir girişim olmasıyla Türkiye sivil toplumu için iyi bir örnek oluşturur. ERG çalışmalarını, Eğitim Gözlemevi ve Eğitim Laboratuvarı birimleriyle yürütür, Öğretmen Ağı'nın yürütücülüğünü üstlenir.

Anne Çocuk Eğitim Vakfı, Aydın Doğan Vakfı, Borusan Kocabıyık Vakfı, Ekol Vakfı, Sabancı Üniversitesi, Sabancı Vakfı ve Vehbi Koç Vakfı ana desteğiyle çalışmalarını sürdüren ERG'ye, Elginkan Vakfı, Ersin Arıoğlu Vakfı, MV Holding, Tekfen Vakfı ve TUSİAD katkıda bulunmaktadır.

Editörler: Gülen Naz Terzi, Burcu Meltem Arık

Katkıda Bulunanlar: Kenan Çayır, Melisa Soran, Melike Ergün

Ders Kitaplarında Kapsayıcılık Politika Notu

Ders Kitaplarında Kapsayıcılığın Önemi	2
A) Engellilik temsilleri	3
Olumlu Örnekler	3
Engelli Temsili Sayısının Artması	3
Engelliliğin Olağanlaştırılması	3
Engellilik Konusunda Hak Temelli Yaklaşım	6
Geliştirilmesi Önerilen Noktalar	7
Engellilik Konusunda Yardım Temelli Yaklaşım	7
Engelli Temsillerinde Çeşitliliğin Az Olması	9
Engelli Temsillerinde Cinsiyet Dağılımı	11
B) Yaşlılık temsilleri	13
Geliştirilmesi Önerilen Noktalar	13
Nüfus Odaklı Yaklaşım	13
Yaşlı Temsillerinin Kalıpyargıları Üretmesi	14
Yaşlılık Konusunda Yardım Temelli Yaklaşım	15
Yaşlı Temsillerinde Cinsiyet Dağılımdaki Eşitsizlik	17
C) Cinsiyet temsilleri	19
Olumlu Örnekler	19
Ev İçi Rollere ve İşbölümüne Dair Olumlu Temsiller	19
Mesleklerde Cinsiyet Temsili	20
Cinsiyet Rollerine İlgili Kalıpyargıların Sorgulanması	22
Niceliksel Dağılım ve Cinsiyet Temsillerinin Sayısı	25
Geliştirilmesi Önerilen Noktalar	25
Örtük Cinsiyetçi Yorumlar	25
Kadın Hakları Anlatısında Kadınların Mücadelesinin Görünmez Olması	27
Politika Önerileri	28
Kaynakça	30

Ders Kitaplarında Kapsayıcılığın Önemi

Eğitim materyallerinin kapsayıcı bir yaklaşımla hazırlanması, yalnızca pedagojik bir tercih değil, aynı zamanda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından temel bir gerekliliktir. Ders kitapları, öğrencilerin dünya algılarını şekillendiren, toplumsal değerleri aktaran ve bireysel kimliklerini inşa eden kritik araçlar olarak değerlendirilebilir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) Temel ve Ortaöğretim Müfredat Materyalleri (TYMM) ortak metninde bireylerin adalet erdemine sahip olarak yetiştirilmesi hedeflenir ve adaletli bir bireyin toplumsal hayatta kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu bilmesi gerektiği vurgulanır (MEB, 2024, s. 75). Bu doğrultuda, eğitim içeriklerinin cinsiyet eşitliğini gözetmesi, yalnızca kadın ve erkek temsili açısından sayısal bir denge sağlamakla sınırlı olmamalı; aynı zamanda Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (TTKB) kriterlerinde belirtildiği gibi "kadın hakları, kadınların toplum hayatına katılımı ile tarihsel ve güncel başarıları konusunda adil ve görünür bir temsil sunma" ilkesini de içermelidir (TTKB, 2024, s. 10).

Kapsayıcı eğitim materyalleri, farklı kimliklerin, deneyimlerin ve yaşam pratiklerinin görünür kılınmasını sağlayarak, öğrencilerin çoğulcu bir toplum anlayışı geliştirmelerine zemin hazırlar. Özellikle engelli bireylerin temsiline ilişkin olarak TTKB kriterlerinde belirtildiği gibi, "içerikte engelli bireyler hakkında genellemeler yapılmamalı, bu bireyleri belirli kısıtlamalarla tanımlayan ifade ve görsellere yer verilmemelidir" (TTKB, 2024, s. 10). Ayrıca, engellilik konusunda farkındalık oluşturacak, önyargıları ve kalıp yargıları yıkmaya yönelik adil ve gerçekçi bir temsil sağlanmalıdır (TTKB, 2024, s. 10-11). Bu yaklaşım, toplumsal dışlanmayı pekiştiren algıların sorgulanmasını, hak temelli bir bakış açısının yerleşmesini ve her bireyin eşit haklara sahip olduğu bilincinin gelişmesini destekler. Bunun yanı sıra kapsayıcılık yalnızca cinsiyet ve engellilikle sınırlı olmamalı; farklı etnik kökenlerden gelen bireyler, göçmenler ve mülteciler gibi çeşitli toplulukların da eğitim içeriklerinde adil bir şekilde yer alması sağlanmalıdır. Çoğulculuğu teşvik eden bir eğitim anlayışı, öğrencilerin farklı yaşam deneyimlerini anlamalarına yardımcı olur ve ayrımcılıkla mücadelede önemli bir rol oynar. Kapsayıcı eğitim materyalleri, toplumsal eşitliği güçlendiren ve her bireyin haklarına saygıyı esas alan bir toplumun inşasına katkıda bulunabilir. Farklı grupların eğitimin içeriğinde eşit temsili sağlandığında, yapısal ayrımcılığın yeniden üretilmesinin önüne geçilebilir ve herkes için adil bir öğrenme ortamı oluşturulabilir.

A) Engellilik temsilleri

Olumlu Örnekler

- Engelli Temsili Sayısının Artması

Yeni ders kitaplarında engelli temsiliyetinin sayısının artması ve kitaplarda yer alan engelli karakterlerin çoğunun aktif eylemlilik içinde resmedilmesi olumlu bir gelişmedir.

Okul öncesi, 1 ve 5. sınıf düzeyindeki tüm yeni ders kitaplarında 31 engelli karakter temsiliyeti vardır. Bu 31 karakterden 26'sı çocuktur. Bu temsillerin 18'i sadece görsellerde, 3'ü yalnızca metinde, 10'u hem metinde hem görselde yer alıyor. Karakterlerin 28'i kitap okurken, resim yaparken, basket oynarken vb. aktif eylemlilik hâllerinde görülüyor.

- Engelliliğin Olağanlaştırılması

Temsillerde engellilik kimliğinin altını çizmeyen birçok örneğe rastlanıyor. Bu örnekler sosyal medyada sıkça paylaşılan 'engeline rağmen' şeklinde sunulmadığı, engellilik hâline dair bir vurguda bulunulmadığı, dolayısıyla engelliliği olağanlaştırdığı için iyi örneklerdir.

Matematik 1.2 kitabından alıntılanan görselde "Sayılar ve Nicelikler" konusu tekerlekli sandalye kullanıcısı Hüseyin'in çantasından çıkan eşyalar ile işleniyor (Bkz. Görsel 1). Fizik 9 kitabında "fizik biliminin etki ettiği alanlardan örnekler" arasında "biyonik uzva sahip bir sporcu"ya yer veriliyor (Bkz. Görsel 2). Türk Dili ve Edebiyatı 9 kitabında sanat dalları anlatılırken yine tekerlekli sandalye kullanan bir ressam örnekleniyor (s. 22). Fen Bilimleri 5.1 kitabında insanlar arasında ampute bir koşucu görseline (s. 135) rastlanıyor. Okul öncesi ve temel eğitim kitaplarında da engelliliğin altını çizmeyen tekerlekli sandalyeli çocuk görsellerine yer veriliyor.

1.
BÖLÜM

Paralarımız

- 1 Hüseyin, ders programına göre çantasını düzenlemek istiyor. Bunun için çantasındaki eşyaları masanın üstüne koyuyor.

- Hüseyin'in çantasından en çok hangi eşya çıkmıştır? Söyleyiniz.
- Hüseyin'in çantasından çıkan eşyalar nerelerde kullanılır?

Görsel 2: Fizik 9, s. 21

Biyonik uzva sahip bir sporcu

Biyonik uzuvlar, kas hareketlerini algılayabilen sensörler içerir. Sensörler, kaslardan gelen elektriksel aktiviteyi ölçer ve elde ettiği bilgileri protezin kontrol sistemine iletir. Böylece kullanıcının istediği hareketleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmesini sağlar. Biyonik uzuvların üretiminde nanoteknoloji, 3D baskı ve robot teknolojisi kullanılır.

Görsel 3: Türk Dili ve Edebiyatı 9, s. 22

Aşağıdaki görselleri inceleyip soruları cevaplayınız.

a) Görseller hangi sanat dallarıyla ilişkilidir? Söyleyiniz.

Topkapı Sarayı / İstanbul

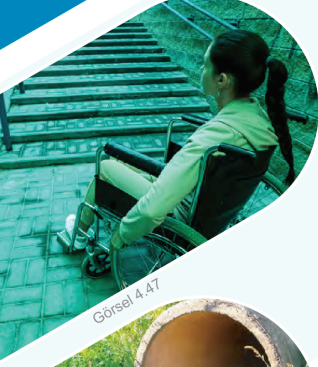
b) Bu sanat dallarından hangisiyle ilgilenmek isterdiniz? Düşüncelerinizi gerekçeleriyle söyleyiniz.

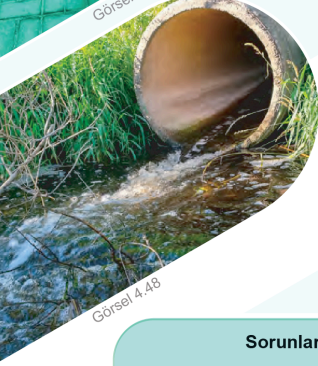
- Engellilik Konusunda Hak Temelli Yaklaşım

Hak temelli yaklaşım, engelli bireylerin toplumsal hayata tam ve eşit katılımını sağlamayı hedefler. Bu anlayış, engelliliği bireysel bir durum olarak değil, herkes için erişilebilir ve kapsayıcı bir ortam oluşturulmasını gerektiren bir konu olarak ele alır. Ders kitaplarında yer alan 31 karakterden 5'i haklar ve hak talebi bağlamında resmediliyor. Engellilerin yaşadıkları sorunlara haklar konusunun içinde yer verilmesi, hak temelli yaklaşımın benimsenmesi açısından iyi bir örnektir. Ancak, hak temelli yaklaşımın yaygınlaştırılması için örneklerin çoğaltılması önemlidir.

Sosyal Bilgiler 5.2 kitabında, Görsel 5'te tekerlekli sandalye kullanıcısı Büşra karakteri yer alıyor. Temel hak ve özgürlüklerin tartışıldığı bölümde bir örnek olay olarak Büşra'nın "engelli rampası kullanıma uygun" yapılmadığı için "birinden yardım almadan rampayı" çıkamamasından bahsediliyor. Öğrencilerden sorunu tespit etmeleri ve çözüm önerileri geliştirmeleri isteniyor.

Görsel 4.47

Görsel 4.48

SORUNLARIMIZIN ÇÖZÜMÜNDE KURUMLAR

Aşağıdaki örnek olayları inceleyiniz ve soruları cevaplayınız.

Örnek Olay 1

Büşra, okula giderken evinin sokağındaki merdivenleri kullanmak zorundadır. Ancak merdivenlerdeki engelli rampası kullanıma uygun yapılmamıştır. Büşra, birinden yardım almadan rampayı çıkamamaktadır.

Örnek Olay 2

Miray'ın ablası, okuldan gelirken fabrika atıklarının dereye karıştığını fark etti. Derenin rengi çok değişmişti. Derede yaşayan canlıların suyun kirlenmesinden etkileceğini düşünüyordu. Bu duruma çok üzüldü ve görüşlerini Miray'a anlattı.

► Örnek olaylarda olduğu gibi çevrenizde sizi ve toplumu ilgilendiren ne gibi sorunlarla karşılaşıyorsunuz? Örnekler veriniz.

Karşılaştığınız bu sorunları çözmek için neler yapabilirsiniz? Yazınız.

Sorunlar	Çözüm Önerileri
1.	

Geliştirilmesi Önerilen Noktalar

- Engellilik Konusunda Yardım Temelli Yaklaşım

Ders kitaplarındaki bazı örneklerde engellilik, yardım temelli bir yaklaşımla ele alınıyor. Yardım temelli yaklaşım, engelli bireylerin eşit ve bağımsız şekilde toplumsal yaşama katılımını sınırlandırabilir ve engelliliğe yönelik kalıpyargıları pekiştirebilir. Bu durum, TTKB'nin kriterlerinden "İçerikte engelli bireyler hakkında genellemeler yapılarak bu bireyleri belirli kısıtlamalarla tanımlayan ifade ve görseller yer almamalıdır" ilkesine (TTKB, 2024, s. 10) ve Ortak Metin'de duyarlı bir bireyin yapması gereken davranışlardan olan "Yaşlıların ve özel gereksinimli kişilerin toplumsal hayata etkin katılımını destekler" hedefine (MEB, 2024, s. 79) aykırıdır. Yardım temelli yaklaşım, engelli bireyleri yardıma muhtaç kişiler olarak göstererek, onları sadece engelleri üzerinden tanımlar ve toplumsal eşitlik için atılması gereken adımların göz ardı edilmesine sebep olabilir.

Buna Türkçe 1.2 kitabındaki temsil (Bkz. Görsel 6) örnek olarak verilebilir. Bu temsilde “Tiyatro Oyunu” başlıklı okumada “tekerlekli sandalye kullanan” Mert’i “salona rahatça girebilmesi” için “iterek salona götüren” Ahsen görselleri yer alır. Mert çevre düzenlemesi yapılmış, erişilebilir bir salona bağımsız bir şekilde girebilen bir çocuk olarak da resmedilebilir, metinde ve görselde hak temelli bir yaklaşım vurgunabilirdi.

Görsel 6: Türkçe 1.2, s. 134

 Okuyalım Konuşalım

Metni okuyalım.

TİYATRO OYUNU

Ahsen, sınıf arkadaşları ile birlikte tiyatro etkinliğine katıldı. Sınıfında, tekerlekli sandalye kullanan Mert adında bir arkadaşı vardı. Ahsen, Mert’in tiyatro salonuna rahatça girebilmesi için ona yardımcı oldu. Sandalyeyi iterek onu salona götürdü. Tiyatro oyununu birlikte izlediler. Keyifli vakit geçirdiler.

Ahsen’in davranışları hakkındaki düşüncelerimizi paylaşalım. Benzer durumlarda nasıl davrandığımızı anlatalım.

 Konuşma Kuralları

134

• Engelli Temsillerinde Çeşitliliğin Az Olması

Engellilik temsili açısından önemli bir konu temsildeki çeşitliliktir. TTKB’nin kriterlerine göre de “Verilen örneklerde ve kullanılan karakterlerde farklı engel durumlarına yönelik yazılı veya görsel

unsurlara yer verilmelidir” (TTKB, 2024, s. 11). Kitaplara bu açıdan bakıldığında farklı engel durumlarının temsilde eksiklikler vardır.

Niceliksel verilere bakıldığında temsilin çoğunlukla ortopedik engelliliğe odaklandığı görülüyor. Kitaplarda toplam 31 karakterden 25’i ortopedik engellidir. Bunların yanında, kitaplarda 1 albinizimli, 2 görme engelli, 2 özel gereksinimli olarak tanımlanan karakter vardır. Ortopedik engellilik dışındaki sınırlı temsiller arasında Görsel 7 ve 8’deki örnekler verilebilir. Okul Öncesi 5.4 kitabında kör bir birey olarak Veysel Dede ve rehber köpeğinden bahsediliyor. Bunların dışında Görsel 8’deki Türkçe İlk Okuma Yazma 1.2 kitabında izleme metninden yola çıkılarak braille alfabesi görseline yer veriliyor. Metinde Ege’ye gelen paketten braille alfabesi ile yazılmış bir kitap çıkar; Ege de bu kabartma harflerin görme engellilerin dokunarak okuması için olduğunu açıklar. Engellilik konusundaki temsillerin çeşitlendirilmesi ve farklı engellilik türlerine yönelik farkındalık yaratılması önemli olacaktır.

Görsel 7: Okul Öncesi 5.4, s. 58

VEYSEL DEDE VE REHBER KÖPEĞİ KAŞMİR

Veysel dede her gün aynı saatte rehber köpeği ile dinlenme parkına gidiyor. Rehber köpek, Veysel dedeye yardım ediyor. Rehber köpeğin, Veysel dedeye nasıl yardım ettiğini düşünelim. Veysel dede dinlenme parkında dinlendikten sonra yaya yolunu kullanarak önce kafeye ardından manava geçiyor sonra bankaya uğruyor. En sonunda yine yaya yolunu kullanarak bankanın karşısındaki evine gidiyor. Veysel dedenin izlediği yolları çizerek gösterelim.

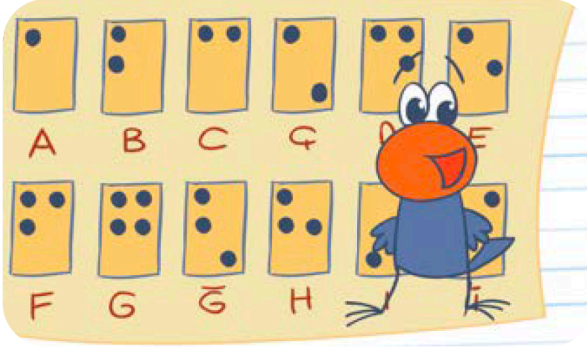
İzleyelim

EGE İLE GAGA GÜZEL BİR KİTAP

Görselleri inceleyelim. İzleyeceğimiz metni görselden hareketle tahmin edelim.

izleme metni

İzlediğimiz metnin konusunu bulalım, tahminimizle karşılaştıralım.

İzlediğimiz metni telaffuza dikkat ederek anlatalım.

• Engelli Temsillerinde Cinsiyet Dağılımı

Ders kitaplarındaki engelli temsillerinin genellikle erkek olarak resmedildiği görülüyor. Engellilik durumunun, kesişimsellik perspektifiyle ele alınması ve görsel temsillerdeki cinsiyet dağılımında da eşitlik sağlanması önemlidir. TTKB, ders kitaplarının incelenmesinde değerlendirmeye esas olacak kriterleri belirlerken cinsiyet dağılımındaki eşitliği de gözetiyor. Buna göre, "Ders kitaplarında kullanılan karakterlerde içeriğin tamamı dikkate alınarak kadın ve erkek dağılımında makul bir denge gözetilmelidir" ilkesi benimseniyor (TTKB, 2024, s. 10). Engelli bireylerin temsillerinde cinsiyet eşitliğine yer verilmemesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini pekiştirebilir ve kadınların engellilik deneyimlerinin göz ardı edilmesine yol açabilir.

Toplam 31 temsil ele alındığında erkek/oğlan çocuk engelli karakterler, kadın/kız çocuk karakterlerin iki katıdır. Bu bağlamda küçük yaş seviyesindeki kitaplarda engelli görselleri daha çok çocuk -çoğunlukla tekerlekli sandalye kullanıcısı çocuk- olarak resmediliyor. Bu kitaplarda kalıpyargıları dönüştürmek için yetişkin görsellerine daha çok yer verilebilir. Toplam 5 yetişkin karakterden biri, Matematik 5.1 kitabında yer alan (s. 88) tekerlekli sandalyede otururken resmedilen “Mustafa Öğretmen”dir. MEB’de birçok görme engelli öğretmen çalışıyor. Görme engelli öğretmenlerin genellikle öğrencilerden, öğretmen arkadaşlarından ve velilerden mesleklerini yapabileceklerine dair önyargılarla karşılaştığı düşünüldüğünde, örneklerin - cinsiyet dağılımındaki eşitlik gözetilerek - çoğaltılması bu konudaki önyargıları kırmaya katkı sağlayabilir.

Görsel 9: Matematik 5.1, s. 88

Bir tam açıyı 360 eş parçaya bölerek her birine derece dendiğini ve doğru açının 180° , dik açının da 90° olduğunu öğrenmiştiniz. Ayrıca dik açıyı referans alarak açıları dar ve geniş açı olarak sınıflandırmıştınız. Şimdi bir tam açıyı 300 eş parçaya böldüğünüzü ve her birine “can” ismini vermiş olduğunuzu hayal edin.

Mustafa öğretmenin söylediklerinden yola çıkarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

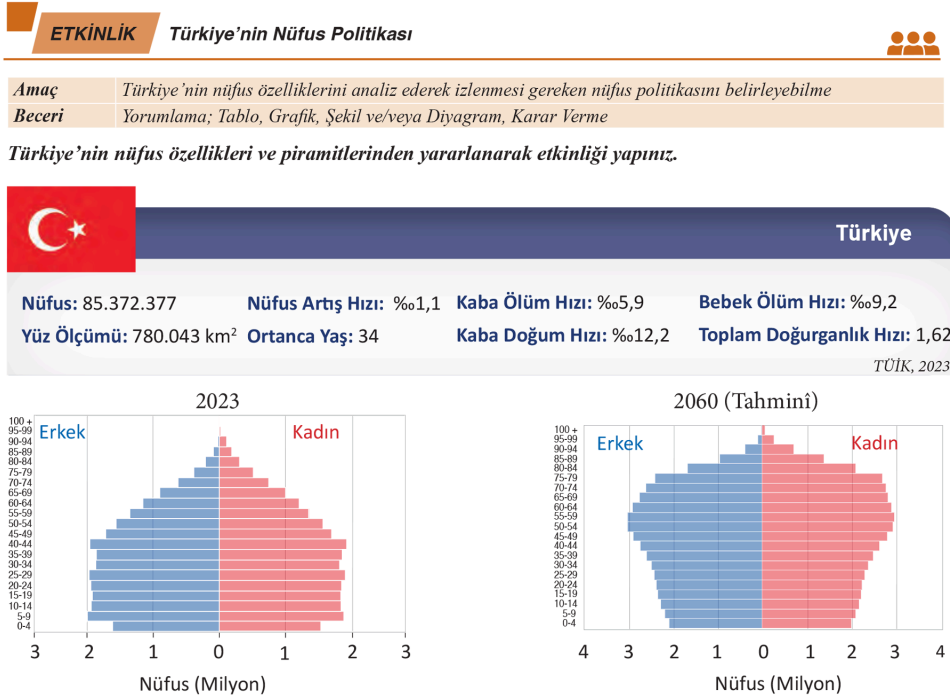
B) Yaşlılık temsilleri

Geliştirilmesi Önerilen Noktalar

- Nüfus Odaklı Yaklaşım

TTKB'nin "Kapsayıcılık ve Çeşitlilik" başlıklı ders kitapları değerlendirme kriterlerinde yaşlılık ve yaşlıların haklarına ilişkin herhangi bir ölçüt bulunmamaktadır. Ayrıca, ders kitaplarında yaşlanma konusu ağırlıklı olarak nüfus odaklı ele alınmakta, yaşlanmaya ilişkin durumlar metinlerle desteklenmemektedir. Oysa yaşlanma sürecine dair farkındalık yaratılması ve yaşlı haklarının eğitsel bağlamda ele alınması, kamu politikalarında da vurgulanan bir ihtiyaçtır. Nitekim Mülga Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2007 yılında yayımladığı "Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı"nda, kuşaklar arası dayanışmanın ve yaşlıya saygı bilincinin geliştirilmesi için gençlere yönelik eğitim çalışmalarının önemine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, yaşlanma ve yaşlılık konusunun ilk ve ortaöğretimde ayrı bir ders olarak okutulması önerilmiş ve bu konuda MEB'in sorumluluğuna işaret edilmiştir (DPT, 2007, s. 106). Ancak, aradan geçen zamana rağmen, yaşlanma ve yaşlılık konularının eğitim müfredatında ve ders kitaplarında yeterince yer bulmadığı görülüyor. TTKB'nin mevcut değerlendirme kriterlerinde yaşlılık ve yaşlı haklarına yönelik herhangi bir ölçütün bulunmaması, bu alandaki eksikliğin sürdüğünü gösteriyor.

Ders kitaplarında yaşlanma konusu en yoğun şekilde Coğrafya 9 kitabının "Beşeri Sistemler ve Süreçler" başlıklı 4. ünitesinde ele alınıyor. Ünite de dünyanın farklı ülkelerindeki nüfus politikalarından örnekler veriliyor, Türkiye'deki "demografik dönüşüm" Görsel 10'daki grafikte örnekleniyor. Bu grafik eşliğinde öğrencilerden bu dönüşümün yaratacağı sorunları ve fırsatları eleştirel düşünme sorularıyla, nüfus politikaları bağlamında tartışmaları isteniyor. Ancak yaşlanmanın yalnızca demografik bir olgu olarak ele alınması, konunun kapsayıcılık ve hak boyutunun eksik kalmasına neden olabilir. Grafik ve metnin, yaşlı bireylerin toplumsal yaşama katılımı ve hakları gibi unsurlarla desteklenmesi, daha bütünsel bir bakış açısı sunabilir.

• Yaşlı Temsillerinin Kalıpyargıları Üretmesi

Ders kitaplarında yaşlı bireyler çoğunlukla aile içindeki rolleriyle tanımlanıyor, kamusal alandaki temsilleri kısıtlı kalıyor. Meslek sahibi yaşlı bireylerin tamamı erkek olarak resmediliyor ve eylemlilik hâlleri sınırlı bir şekilde sunuluyor. Bu temsiller, yaşlılara yönelik "bakıma muhtaç, değişime kapalı, sosyal ilişkileri zayıflamış" gibi kalıpyargıları yeniden üretebilir. TTKB'nin kriterlerinde doğrudan yaşlılıkla ilgili bir madde yer almaması ders kitaplarının eşitlikçi ve kapsayıcı şekilde tasarlanması ve toplumun tüm kesimlerinin temsiliyetinin dikkate alınması ilkesiyle (TTKB, 2024, s. 10) çelişiyor. Yaşlıları pasif, yardıma muhtaç bireyler olarak konumlandıran bu temsiller, yaşlılık deneyimini homojenleştirebilir ve toplumsal hayata aktif katılımlarını sınırlı göstererek ayrımcılığı pekiştirebilir.

Okul öncesi, 1 ve 5. sınıf ders kitaplarında yaşlılık konusunda tekil veya topluluk hâlinde resmedilen 130 temsiliyet vardır. 130 temsiliyetin 96'sında yaşlı bireyler aile üzerinden (nine ve dede rollerinde), 2'sinde hem aile hem meslek üzerinden, 11'inde meslek üzerinden ve geri kalan 21'inde diğer rollerde (komşu, yaya gibi) tanımlanıyor. Meslek üzerinden tanımlanan karakterlerin hepsinin erkektir. Erkeklerin temsiliyet oranı kadınların 1,5 katıdır. Karakterlerin %37'si aile ortamında koltukta otururken, yemek yerken veya bayramlaşıırken resmediliyor. Cinsiyet kırılımında bakıldığında, erkeklerin %30'unun kadınların ise %49'unun bu şekilde temsil edildiği görülüyor. Diğer temsil hâllerini incelediğimizde erkeklerin %22'si torunuyla zaman geçirirken, kadınların %25'i ev işleri yaparken resmediliyor. Ev dışındaki eylemlilik hâllerine bakıldığında, erkeklerin %19'u ve kadınların %12'si sokakta yürümek, parkta zaman geçirmek, spor yapmak gibi eylemler yaparken resmediliyor.

• Yaşlılık Konusunda Yardım Temelli Yaklaşım

Ders kitaplarındaki bazı örneklerde yaşlı bireylerin yardıma muhtaç şekilde resmedildiği görülüyor. Bu durum, yaşlılıkla ilgili kalıpyargıları pekiştirerek, yaşlıları toplumsal bir “yük” olarak konumlamaya açık bir bakış açısını yansıtıyor. Bu durum, TYMM Ortak Metni’nde belirtilen duyarlı bir bireyin gerçekleştirmesi gereken davranışlardan *"Yaşlıların ve özel gereksinimli kişilerin toplumsal hayata etkin katılımını destekler"* (MEB, 2024, s. 79) ile çelişiyor. Yaşlı bireylerin ağırlıklı olarak yardıma muhtaç şekilde betimlenmesi, onların toplumsal hayata etkin katılımına dair farkındalığı azaltabilir ve katılımlarının teşvik edilmesini zorlaştırabilir.

Yardım temelli yaklaşım, yaşlı bireyleri yalnızca desteklenmesi gereken kişiler olarak ele alırken, onların bağımsızlıklarını ve öznel deneyimlerini görmezden gelebilir. Bunun yanı sıra, yaşlı bireylerin isimleri ve kimlikleri göz ardı edilerek yalnızca “teyze” veya “dede” gibi sıfatlarla anılması, çocuksulaştırıcı bir dilin benimsenmesine yol açabilir. İsimle hitap edilmemesi, muhatap alınmama ve çocuksulaştırma gibi yaklaşımlar, yaşlı bireylerin toplumsal konumunu zayıflatan ayrımcı tutumlar oluşturabilir. Bu nedenle, ders kitaplarındaki yaşlı bireylerin temsillerinde, onları yalnızca yardıma muhtaç kişiler olarak gösteren kalıplaşmış anlatımlardan kaçınılmalı, bağımsızlıklarını ve toplumsal yaşama aktif katılımlarını destekleyen bir yaklaşım benimsenmelidir.

Türkçe 1.2 kitabında (s. 97) “yardımlaşma” başlığında, yaşlı bir adamın filesini taşımaya yardım eden bir kız çocuk görseli, bu konuya bir örnek olarak verilebilir. Yardımlaşma elbette önemli bir değerdir; yaşlılara ihtiyaçları varsa, izinleri alınarak yardım edilebilir. Ancak bu tür temsiller, dayanışma temelinde ele alınmadığında, engellilikte olduğu gibi yaşlı bireyleri de sürekli olarak yardıma muhtaç kişiler olarak konumlandırabilir ve yaşlılara yönelik politikaların yalnızca bakım uygulamalarıyla sınırlanmasına neden olabilir. Oysa yaşlı bireyler, toplumsal hayata aktif katılım sağlayan, deneyimleriyle katkıda bulunan bireylerdir ve ders kitaplarında da bu şekilde temsil edilebilir. Dolayısıyla, ileriki yıllarda yazılacak ders kitaplarında yaşlılık temsillerinde bu konuya hassasiyet gösterilmelidir.

● Görselleri ifade edilen sözcüklerle birer cümle yazalım.

1. ..paylaşmak.....

Boyalarımı arkadaşım ile paylaşıyorum.

2. saygı.....

.....

3. dostluk.....

.....

4. yardımlaşma.....

.....

Görsel 12'deki örnekte "Tonton teyzenin alışveriş yapmasına yardım edelim" deniyor. Bu örnekteki asıl sorun, görseldeki yaşlı bireyin ismini, özelliklerini kaybederek yardım edilmesi gereken bir "Tonton teyze"ye dönüştürülmesidir. Bu bağlamda ders kitaplarındaki sıfatlandırmalara dikkat edilmesi gerekiyor.

Görsel 12: Türkçe İlk Okuma Yazma 1.1, s. 97

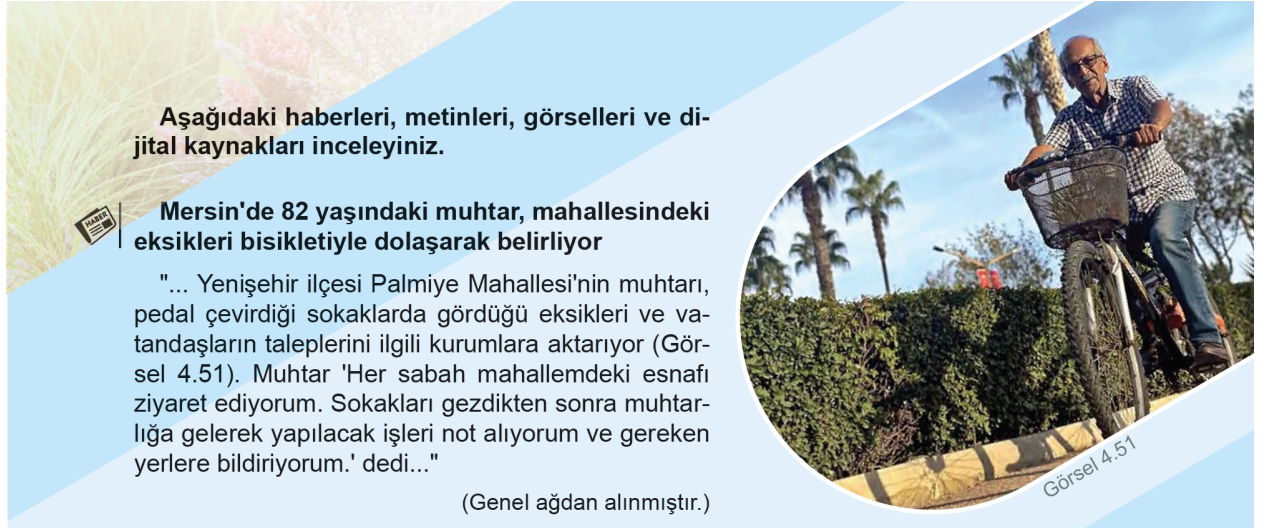
- Yaşlı Temsillerinde Cinsiyet Dağılımındaki Eşitsizlik

Yaşlılara ders kitaplarında aktif bireyler olarak daha çok yer verilmesi, kalıpyargıları kırmaya ve ayrımcılığı azaltmaya katkı sunabilir. Kitaplardaki meslekli yaşlı bireylerin hepsi erkek olarak resmediliyor. Kamusal hayata aktif bir şekilde katılan, aktif eylemlilik hâlinde resmedilen yaşlı bireylerin (özellikle kadınların) sayılarının artırılması önemli olacaktır. Ayrıca, TTKB'nin kriterlerine göre, kadın ve erkek dağılımında makul bir denge sağlanmalıdır (TTKB, 2024, s. 10). Kamusal

hayata aktif bir şekilde katılan yaşlı kadın temsiliyetinin artması toplumsal cinsiyet eşitliğini de destekleyecektir.

Buna ilişkin iyi bir örnek, Sosyal Bilgiler 5.2 kitabında yer alan mahallesindeki eksikleri bisikletiyle dolaşarak tespit eden 82 yaşındaki muhtar temsilidir (Bkz. Görsel 13). Ders kitaplarında erken yaştan itibaren bu tür örneklerin cinsiyet dağılımına da dikkat edilerek çoğaltılması, çocukların yaşlılara ilişkin olumsuz kalıpyargılar edinmemesi ve yaşlılara yönelik mevcut kalıpyargıların dönüştürülmesi açısından önemlidir.

Görsel 13: Sosyal Bilgiler 5.2., s. 53

C) Cinsiyet temsilleri

Olumlu Örnekler

- Ev İçi Rollere ve İşbölümüne Dair Olumlu Temsiller

Ders kitaplarının görsellerinde ev içi rollere ve işbölümüne dair kalıpyargı içermeyen, cinsiyetçi işbölümünü sorgulatan olumlu örnekler yer verildiği görülüyor.

Görsel 14'teki Matematik 1.1 kitabında cam silen bir kadının yanında elektrikli süpürge ile evi süpüren bir erkek temsiline yer veriliyor. Görsel 15'teki okul öncesi kitabı sayfasında ise ailesi için yemek hazırlamak isteyen bir oğlan çocuk olarak Emir resmediliyor.

Görsel 14: Matematik 1.1, s. 30

Görsel 15: Okul Öncesi 4.2, s. 39

Emir, ailesi için bir yemek hazırlamak istiyor. İşe, bu yemek için kullanacağı malzemeleri listeleyerek başlıyor.

• Mesleklerde Cinsiyet Temsili

Ders kitaplarında mesleklerde cinsiyet temsili açısından olumlu örnekler bulunuyor. Kadınların yöneticilik, bilim gibi alanlarda temsili, cinsiyetçi kalıpyargıların kırılması açısından önemli bir katkı sunuyor. Cinsiyetçi kalıpyargıların erken yaşlarda edinildiği düşünüldüğünde, bu tür örneklerle okul öncesinde ve hayat bilgisi gibi derslerin kitaplarında yer verilmesi özellikle önemlidir.

Görsel 16'da kadın müdüre yer verilmesi de yöneticilik ve cinsiyet arasındaki kalıpyargıları dönüştürücü niteliktedir. Görsel 17'de bir erkek ve bir kadın bilim insanı olması açısından olumlu niteliktedir.

Görsel 16: Hayat Bilgisi 1.1, s. 24

Görsel 17: Fen Bilimleri 5.1, s. 142

- Cinsiyet Rollerleriyle İlgili Kalıpyargıların Sorgulanması

Ders kitaplarında cinsiyetle ilgili kalıpyargıları sorgulatan temsillere yer verildiği görülüyor. Geleneksel olarak belirli cinsiyetlerle özdeşleştirilen rollerin dışında örnekler sunulması, çocukların farklı meslekleri ve toplumsal rolleri içselleştirmesi açısından önemli bir adımdır. Özellikle bilim, mühendislik, çocuk bakımı gibi alanlarda kalıpyargıları kıran temsil ve anlatımlara yer verilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğine katkı sağlayacaktır.

Türkçe 1.1 kitabında bir kız ve bir oğlan karakter olarak “Sedef ve Yiğit bir araba tasarlarlar, tasarımlarını anlatırlar” (s. 147). Okul Öncesi 3.1 kitabında erkek okul öncesi öğretmeni temsili vardır (s. 16). Çocuk bakımının kadınlarla özdeşleştirildiği, erkek öğretmenlerin okul öncesinde daha az yer bulduğu düşünüldüğünde, bu temsil de cinsiyetçi kalıpyargıları sorgulatmak için önemlidir.

Görsel 18: Türkçe 1.1, s. 147

Sedef ve Yiğit tasarım yarışması için bir araba tasarlamıştır.

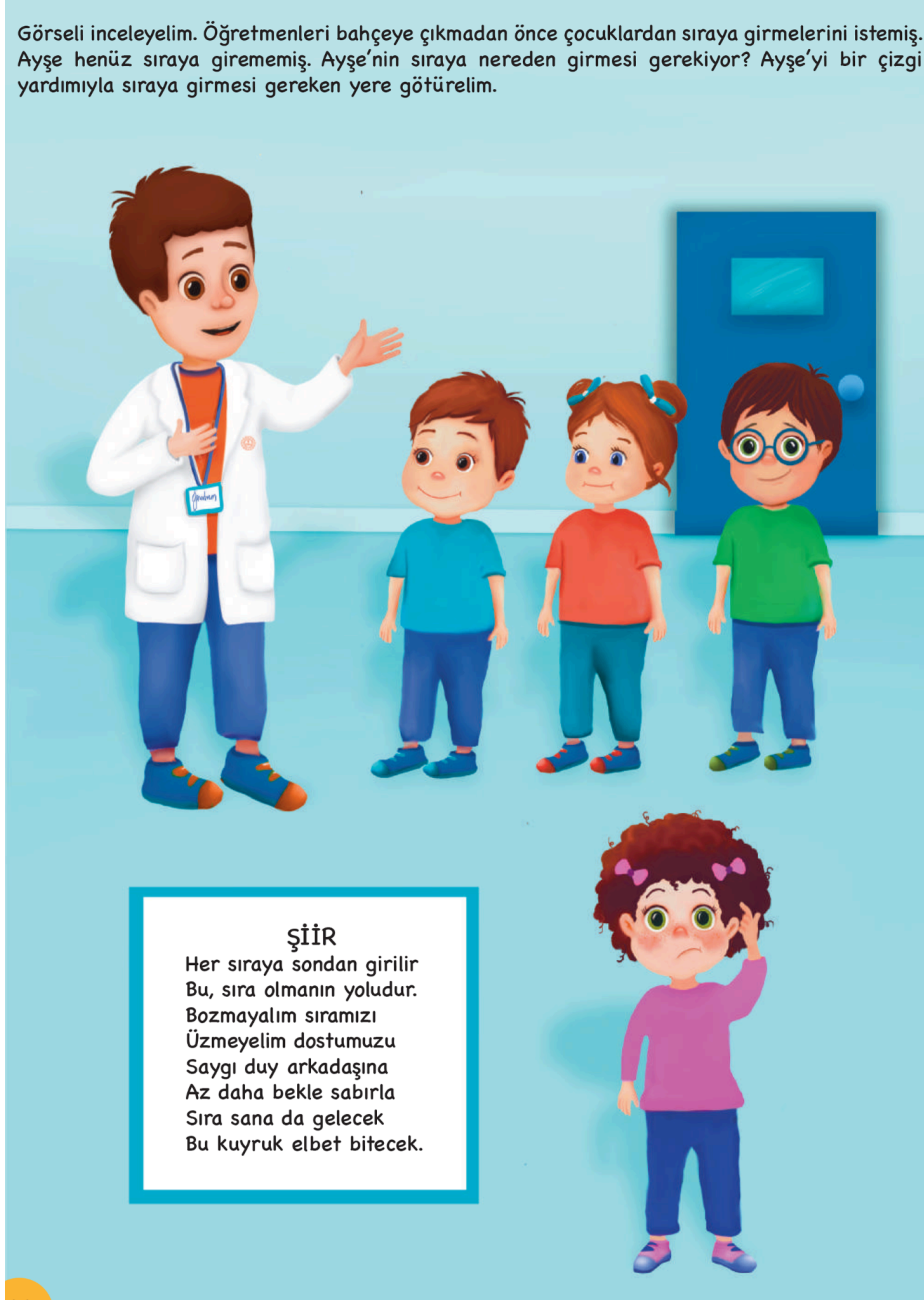
Benim tasarladığım araç bir yolcu taşıyabilir. Üç tane tekerleği var. Aracım elektrik ile çalışır ve sadece yük taşımada kullanılır.

Benim tasarladığım araç dört yolcu taşıyabilir. Dört tane tekerleği var. Aracım elektrik ile çalışır. Aracım seyahat etmek için kullanılır.

Görsel 19: Okul Öncesi 3.1, s. 16

Görseli inceleyelim. Öğretmenleri bahçeye çıkmadan önce çocuklardan sıraya girmelerini istemiş. Ayşe henüz sıraya girememiş. Ayşe'nin sıraya nereden girmesi gerekiyor? Ayşe'yi bir çizgi yardımıyla sıraya girmesi gereken yere götürelim.

Olumlu örnekler Matematik kitaplarında da rastlanıyor. Örneğin, Matematik 1.2 kitabında mutfakta annesiyle kurabiye yapan bir oğlan çocuk görseline yer veriliyor (s. 23). Matematik 5.1 kitabında “Mühendis Zeynep Hanım”dan bahsediliyor (s. 29). Bu konunun bazen sorularda ele alındığı görülüyor. Matematik 9.1 kitabında “Arzu Hanım, aracının lastiğini 32 psi basıncı seçerek şişirmiştir” cümlesi ile başlayan bir probleme yer veriliyor (s. 125). Kadınlarla özdeşleştirilmeyen bir göreve yer verdiği için bu soru da iyi bir örnektir.

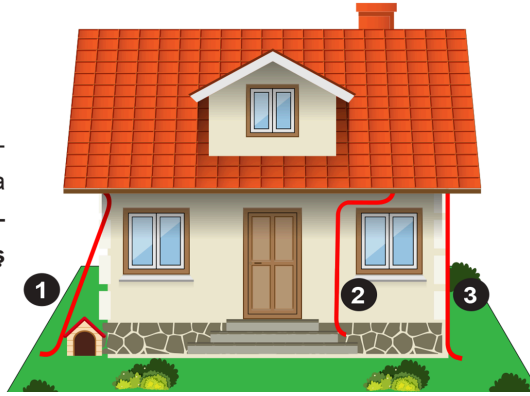
Görsel 20: Matematik 1.2, s. 23

Görsel 21: Matematik 5.1, s. 29

Örnek 8

Mühendis Zeynep Hanım, atık suları binanın çatısından zemine en kısa yoldan taşımak istiyor. Sizce numaralandırılmış borulardan hangisi bu iş için en uygundur?

Görsel 22: Matematik 9.1, s. 125

- Arzu Hanım, aracının lastiğini 32 psi basıncı seçerek şişirmiştir. Sonrasında lastik basıncının her gün 2 psi düştüğünü fark etmiştir. Basıncı 32 psi'den 14 psi'ye düşene kadar lastiğe müdahale etmemiştir.

Buna göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

- Niceliksel Dağılım ve Cinsiyet Temsillerinin Sayısı

Okul öncesi, 1 ve 5. sınıf ders kitaplarında yetişkin erkek/oğlan çocuk ve yetişkin kadın/kız çocuk karakterlerinin dağılımında sayısal olarak bir dengenin olduğu görülüyor. Çocuk yaştaki hem oğlan

hem de kız karakterler yemek hazırlamaktan oyun oynamaya, sosyal sorumluluk projelerine katılmaktan ders çalışmaya, robot tasarlamaktan çöp toplamaya çok çeşitli eylemleri yaparken temsil ediliyor. Ayrıca cinsiyete dayalı işbölümü açısından da olumlu temsillerin arttığı söylenebilir.

Yetişkin karakterler çoğunlukla aile rolleriyle tanımlanıyor. Bu oran kadınlarda %51, erkeklerde %41'dir. Erkeklerin aile içerisindeki temsillerine baktığımızda, %47'si bakım işleri (çocuğuyla vakit geçirmek, çocuğunu okula götürmek, ailece seyahate çıkmak gibi) yaparken, %18'i ev işleri (yemek, temizlik, alışveriş gibi) yaparken resmediliyor. Cinsiyete dayalı işbölümü açısından bu temsiller olumludur.

Meslek açısından temsiliyete bakıldığında kadınların %28'inin, erkeklerin ise %35'inin meslekleri üzerinden tanımlandığı görülüyor. Bununla birlikte meslek çeşitliliği açısından erkekler çok daha farklı mesleklerde resmediliyor. Erkeklerin %23'ü öğretmen, %9'u doktor, %8'i asker-polis, %8'i çiftçi, %7'si esnaf, %7'si zanaatkar, %3'ü yönetici pozisyonlarda temsil ediliyor. Meslekli kadın temsillerinin yarıdan fazlası ise (%56) öğretmen rolündedir. Bunun dışında %10'u doktor, %7'si esnaf, %3'ü yönetici pozisyonlarındadır. Bu açıdan kitapların revizyonunda kadınların meslek çeşitliliğinin artırılması önerilebilir.

Geliştirilmesi Önerilen Noktalar

- Örtük Cinsiyetçi Yorumlar

Ders kitaplarında yer yer örtük cinsiyetçi tutumlar görülüyor. Bu tutumların en belirginini kadınlara yönelik destekleyici politikaların 'erkeklerle haksızlık' olarak görülmesidir. Örtük cinsiyetçilikte kadınların eşitliği 'suistimal' ettiği hissettirilir. Ders kitaplarında da bu tür örneklerin olması eşitsizliklerin devam etmesini sağlayabilir. Ortak Metin'de adalet erdemine sahip bir bireyin "Toplumsal hayatta kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu" bilmesi hedefleniyor (MEB, 2024, s. 75). Benzer şekilde, TTKB'nin kriterlerine göre, "Ders kitabı eşitlikçi ve kapsayıcı şekilde tasarlanmalı, bireylerin hak ve özgürlüklerini ihlal edebilecek herhangi bir unsur bulundurmamalıdır" (2024, s. 10). Dolayısıyla, cinsiyetçiliği yeniden üreten açık veya örtük örnekler, TYMM çerçevesine ve TTKB'nin kriterlerine de aykırı bir tutum oluşturur.

Tarih 9 kitabında yer alan Görsel 23'teki karikatür, örtük cinsiyetçiliğe bir örnektir. Sağdaki karikatürde kadın karakter av sahnesinde kadınların yer almasına şaşırır, "hem toplayıcılık yapıp hem de avlanacak mıyız?" diye sorar. Erkek karakter ise "Artık işbölümünü ortadan kaldırıyoruz. Kadınlar avlanacak, erkekler de toplayıcılık yapacak. Bilge kadın böyle buyurdu" diye konuşturulur. Öncelikle cinsiyet eşitliği, cinsiyetçi işbölümü gibi kavramlar günümüze aittir. Geçmiş dönemi bu kavramlarla okumak anakronizm örneğidir ve yanıltıcı olur. Buna ilaveten, karikatürdeki erkek karakterin "kadınlar avlanacak, erkekler de toplayıcılık yapacak" sözleri, 'madem eşitlik isteniyor, o hâlde erkeklerin yıllardır sürdürdüğü avlayıcılık görevinin kadınlarca yerine getirilmesi gerektiğini' ima edebilir. Bu tür örtük yaklaşımlar, gerçek

anlamda eşitlikçi bir bakış açısı sunmaz. Bunun yerine, cinsiyet rollerine dayalı beklentileri yeniden üreterek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini devam ettirir.

Görsel 23: Tarih 9, s. 70

Karikatürleri inceleyerek soruyu cevaplayınız.

Karikatürlerde anlatılanlar hangi çağa ait olabilir? Sizce o çağda insanların yaşam biçimi nasıldı ve toplumsal rollerin paylaşılmasında hangi özellikler belirleyiciydi? Arkadaşlarınızla tartışınız.

- Kadın Hakları Anlatısında Kadınların Mücadelesinin Görünmez Olması

Ders kitaplarında kadınların seçme ve seçilme haklarının anlatımı, kadınların mücadelesini göz ardı eden bir söylemle ele alınıyor. “Kadınlara hakları verilmiştir” anlatısı, kadınların failliğini yok sayarak hak kazanım süreçlerini eksik aktarıyor. Ayrıca, bu örnek TTKB’nin kriterlerinden olan “*Kadın hakları, kadınların toplum hayatına katılımı ile tarihsel ve güncel başarıları konusunda pozitif bir temsil sağlanmalıdır*” (s. 10) maddesiyle de çelişiyor.

Görsel 24’te geçen “Böylelikle devlet yönetiminde kadın erkek eşitliği sağlanarak” ifadesi henüz gerçekleşmiş değildir. Nitekim milletvekilliği, bakanlık, üst düzey yargı bürokrasisi gibi pozisyonlara cinsiyet açısından bakıldığında devlet yönetimindeki cinsiyet eşitsizliğini görmek mümkündür. Ayrıca, metindeki “kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren kararlar” anlatısı kadınların hak mücadelesindeki failliğini göz ardı eder niteliktedir. Oysa araştırmalar, Osmanlı’nın son dönemleri ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadınların dernekler, dergiler ve gazeteler aracılığıyla yürüttüğü hak mücadelesini ortaya koymuştur (Çakır, 2016; Tekeli, 1982). Güncel bilimsel çalışmalar ışığında, ders kitaplarındaki anlatının kadınların failliğini görünür kılacak şekilde revize edilmesi önemli olacaktır.

Görsel 24: Sosyal Bilgiler 5.2, s. 18

2 | Yukarıda Cumhuriyetimize ait görseller verilmiştir (Görsel 4.11). Görsellere göre cumhuriyetin özellikleri neler olabilir? Düşüncelerinizi söyleyiniz.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin modern ve demokratik bir yönetim şekline sahip olmasını istemiştir. Bu amaçla birtakım yeniliklere öncülük etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması, saltanatın kaldırılması bu yeniliklere örneklerdir. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile demokrasimiz daha da güç kazanmıştır. 1930'lu yılların başlarında kadınlara seçme ve seçilme hakkını veren kararlar alınmıştır. Böylelikle devlet yönetiminde kadın erkek eşitliği sağlanarak Türk kadını birçok ülkedeki kadınlardan önce seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte devlet başkanı olan cumhurbaşkanı seçimle iş başına geçmiştir. İlk cumhurbaşkanımız Mustafa Kemal Atatürk olmuştur.

Politika Önerileri

- Ders kitaplarında engellilik temsillerinin, hak temellilik ve kapsayıcılık anlayışıyla güçlendirilmesi, bireysel bağımsızlık ve toplumsal katılımı destekleyen içeriklere daha çok yer verilmesi
- Engellilik temsillerinin ortopedik engellilikle sınırlı kalmaması, farklı engel durumlarını içeren, engelli bireylerin temsilde çeşitlilik sağlayan örneklerle daha fazla yer verilmesi
- Ders kitaplarında engellilik ile ilgili olumlu örnekler ağırlıklı olarak görsellerde yer alıyor. Bu görsellerin, sağlamlılığın sorgulanmasını teşvik eden metinlerle de desteklenmesi ve engelliliğin, ders kitaplarındaki temel hak ve özgürlükler metinleriyle ilişkilendirilerek işlenmesi
- Yaşlı bireylerin temsillerinin, aile içindeki rollerle sınırlandırılmaması, yaşlıların meslek sahibi, aktif ve kamusal yaşama katılan bireyler olarak temsil edildikleri örneklerin artırılması
- Yaşlı bireylerin temsilde çocuksulaştırıcı ve kişiliksizleştirici ifadeler yerine, bu temsillerde yaşlı bireylerin isimlerinin ve kimliklerinin kullanılması
- Yardım temelli yaklaşım yerine, yaşlı bireylerin bağımsızlıklarını ve toplumsal yaşama aktif katılımlarını destekleyen örneklerin sunulması
- Türkiye'deki demografik dönüşüm ve artan yaşlı nüfus göz önünde bulundurularak yaşlıların ihtiyaç duyabileceği psiko-sosyal destekler, yaşlılıkta beden imgesi, yaşlılık ve çevre düzenlemeleri, yaşlı hakları, yaşlıların kamusal yaşama katılımı, yaşlı refahının artırılması, yaşlılara yönelik ayrımcılık gibi konuların ders kitaplarına dahil edilmesi, yaşlanma konusunda farkındalığın artırılması
- Yaşlılık temsilleri ve içeriklerine yönelik kriterler geliştirilip TTKB'nin mevcut değerlendirme sistemine dahil edilmesi
- Ders kitaplarında engellilik ve yaşlılık temsillerinin, cinsiyet dağılımındaki eşitsizlikler ve kesişimsel deneyimler gözetilerek yapılması, engelli kadınlar ve yaşlı kadınların görünürlüğünü artıran, onları aktif toplumsal roller içerisinde temsil eden içeriklerin oluşturulması
- Kadınların meslek temsillerinin çeşitlendirilmesi, özellikle bilim, teknoloji ve yöneticilik gibi alanlardaki temsillerin artırılması
- Kadınlara yönelik destekleyici politikaları "erkeklerle haksızlık" olarak gören örtük cinsiyetçiliği yeniden üreten anlatım ve görsellerin kaldırılması

- Kadınların tarihsel süreçte elde ettiği tüm hakların kadınların kendi mücadeleleri ve faillikleriyle birlikte anlatılması
- Ders kitaplarındaki cinsiyet eşitliği ve kalıpyargıları sorgulamaya yönelik olumlu görsellerin metinlerle desteklenmesi, temel hak ve özgürlüklerle ilişkilendirilmesi
- Ders kitaplarının kapsayıcılık üzerindeki etkilerini ölçen düzenli değerlendirme ve izleme mekanizmalarının oluşturulması, sonuçların şeffaf bir şekilde kamuoyuyla paylaşılması ve içeriklerin bu doğrultuda güncellenmesi
- Ders kitabı yazarları ve değerlendirme süreçlerinde yer alan panelistler için kapsayıcılık, sağlamlılık ve yaşçılık gibi konularda rehberlik sağlayacak çerçeve metinlerin geliştirilmesi, bu alanlardaki farkındalığın artırılması amacıyla kapasite güçlendirme çalışmaları ve eğitim programlarının düzenlenmesi

Kaynakça

Çakır, S. (2016). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

DPT (2007). *Türkiye'de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*.
<https://www.aile.gov.tr/media/33628/turkiyede-yaslilarin-durumu-ve-yaslanma-ulusal-eylem-plan.pdf>

MEB (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni*.
<https://tymm.meb.gov.tr/upload/brosur/2024programortakmetinOnayli.pdf>

Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat. İstanbul: İletişim.

TTKB. (2024). *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları ile Bunlara Ait Elektronik İçeriklerin İncelenmesinde Değerlendirmeye Esas Olacak Kriterler ve Açıklamaları*. Ankara: T.C. MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_10/15183917_tymm_kriter_ve_aciklamalari.pdf